

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

БЕЗЛАТНЯ ЛЮБОВ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 26.821.(292.485)(477.4)(043.3)

**КУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ МІЖЗОНАЛЬНОГО ГЕОЕКОТОНУ
«ЛІСОСТЕП-СТЕП» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

11.00.11 – конструктивна географія
і раціональне використання природних ресурсів

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі географії природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
Денисик Григорій Іванович,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри географії

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, професор,
Дмитрук Олександр Юрійович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри географії України

кандидат географічних наук,
старший науковий співробітник,
Чехній Віктор Михайлович
Інститут географії НАН України,
завідувач відділу ландшафтознавства

Захист відбудеться 27 грудня 2017р. о 10. 00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.04 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 482.

З дисертацією можна ознайомитись в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4).

Автореферат розісланий 27 листопада 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат географічних наук, доцент

Г. В. Тітенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На початку ХХІ ст. у наукових і громадських товариствах зростає увага до причин глобальної екологічної кризи, що зумовлена зменшенням можливостей екстенсивного розвитку людства завдяки необмеженому використанню природних ресурсів. Масштаб і глибина кризи сучасної техногенної цивілізації стимулюють активний пошук наукових основ виходу із цього становища. Як наслідок, суттєво зростає значення наукових напрямів, які дають можливість глибоко усвідомити зв'язок між наявними культурами і природою. Серед таких наукових напрямів, зокрема у ландшафтознавстві, що формується на міждисциплінарному рівні – дослідження культурних ландшафтів. Його потенціал дає можливість запропонувати конкретні шляхи гармонізації відносин людини і природи, культури у її духовних вимірах і технічної цивілізації, що враховують її досвід наших предків. Особливе значення дослідження культурних ландшафтів мають для таких своєрідних регіонів як міжзональні геоекотони.

Міжзональний геоекотон у минулому «лісостеп-степ», а зараз «лісополе-поле» Правобережної України, є репрезентативною природно-господарською структурою для дослідження процесу формування, функціонування і розробки заходів щодо раціонального використання культурних ландшафтів. Геоекотон займає площу 80,4 тис. км², тут проживає близько 6 млн. осіб, розвинуте сільськогосподарське і промислове виробництва. Однак, проблема раціонального використання природних ресурсів, створення оптимальних умов життя і діяльності людей, що можливо лише при наявності культурного ландшафту, потребує вирішення. Це і визначило актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане як складова науково-дослідної теми кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Регіональне антропогенне ландшафтознавство: теорія і практика», є частиною загальної науково-дослідної теми цього ж університету «Збереження навколишнього середовища й сталий розвиток». Матеріали дисертаційного дослідження – частина держбюджетних тем «Дослідження потенціалу ландшафтних екосистем Центрального Побужжя для формування екомережі України та залучення молоді до природоохоронної роботи» (2011–2012 рр., № державної реєстрації 0110U007911); «Технологія оздоровлення ландшафтних комплексів малих річок Центрального Побужжя та залучення молоді до природоохоронної роботи» (2015-2016 рр., № державної реєстрації НДР: 0115U000198).

Мета і завдання дослідження. *Мета:* виконання регіонального аналізу формування, сучасного стану та функціонування культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України для їх розбудови та раціонального використання у майбутньому.

Для досягнення мети були поставлені такі *завдання:*

- доповнити та удосконалити теоретико-методологічні основи регіональних досліджень культурних ландшафтів;
- проаналізувати просторово-часові особливості формування та функціонування

культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України;

- дослідити сучасний стан і структуру культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України;

- проаналізувати взаємозв'язки культурних ландшафтів з іншими антропогенними ландшафтами в структурі яких вони функціонують;

- розробити і обґрунтувати напрями поліпшення сучасної і розбудови майбутньої структури культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, можливості раціонального використання.

Об'єкт дослідження – культурні ландшафти міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України.

Предмет дослідження – чинники формування та функціонування, структура культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, взаємозв'язки, що виникають з прилеглими ландшафтами, напрями розбудови й раціонального використання та значення культурних ландшафтів у структурі регіональної екомережі.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є наукові ідеї та праці вітчизняних і зарубіжних вчених географів, ландшафтознавців, культурологів і екологів, а саме Т. В. Бобри, Ю. А. Веденіна, В. М. Воловика, М. Д. Гродзинського, П. М. Дем'янчука, Г. І. Денисика, А. О. Домаранського, В. С. Залетаєва, В. М. Калущкова, Ф. М. Мількова, В. Ю. Некоса, В. О. Ніколаєва, В. М. Петліна, С. П. Романчука, Ю. Г. Тютюнника, І. Г. Черваньова, П. Г. Шищенко, Ю. Е. Ягомягі, P. Blache, J. B. Jackson, F. Jaeger, A. L. Kroeber, K. Sauer, R. H. Schein, H. Walter.

З метою вирішення поставлених завдань використані як загальнонаукові, так і конкретно наукові методи дослідження. Застосування методів наукового обґрунтування, узагальнення, систематизації, порівняння, синтезу, аналізу взаємозв'язків дало можливість сформулювати основні наукові поняття, визначити місце культурних ландшафтів в структурі антропогенних ландшафтів, проаналізувати попередній досвід їх вивчення, розкрити особливості впливу природних та історико-соціальних умов на створення об'єктів дослідження. Методи польових досліджень використані у процесі пізнання структури культурних ландшафтів. Дослідження на натурних ділянках проведено за загальноприйнятою методикою дослідження антропогенних ландшафтів. Просторова структура культурних ландшафтів та їх складових дослідженні шляхом ландшафтного картографування. Обробка та візуалізація аналітичної інформації здійсненні за допомогою комп'ютерних методів.

Наукова новизна одержаних результатів. У дослідженні вперше:

- проаналізовано просторово-часові особливості формування культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України;

- досліджено сучасний стан і особливості функціонування культурних ландшафтів міжзонального геоекотону;

- досліджена структура культурних ландшафтів та їх взаємозв'язки з

прилеглими ландшафтами;

- побудовані картографічні моделі структури культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України;
- обґрунтовано нові напрями поліпшення структури культурних ландшафтів у межах міжзонального геоекотону.

Удосконалено:

- теоретико-методологічні засади регіональних досліджень культурних ландшафтів у міжзональних геоекотонах;
- структуру регіональної екомережі шляхом обґрунтування можливостей об'єднання Дністерсько-Дніпровської ділянки національної екомережі і міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України.

Дістало подальший розвиток:

- аналіз впливу природних та історико-соціальних умов на розбудову і функціонування культурних ландшафтів у міжзональних геоекотонах;
- дослідження конструктивно-географічних напрямів поліпшення сучасної структури і розбудови культурних ландшафтів у майбутньому;
- розуміння значення культурних ландшафтів для екомережі України.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження дало можливість проаналізувати особливості формування та функціонування культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, показати їх роль та значення у сучасній структурі ландшафту міжзонального геоекотону, розробити шляхи раціонального використання наявних і розбудови майбутніх культурних ландшафтів. Картосхеми ландшафтної структури досліджуваних об'єктів можуть бути використанні органами державної влади та місцевого самоврядування департаментами культури міських і районних рад, Департаментом туризму та курортів при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України, управліннями містобудування та архітектури, управліннями лісового та мисливського господарства у галузі раціональної організації, ведення й охорони довкілля, органів місцевого самоврядування тощо. Розроблені у дисертації теоретичні аспекти дослідження культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, зібраний фактичний і картографічний матеріали використовуються при викладанні курсів «Фізична географія України», «Антропогенне ландшафтознавство», «Краєзнавство і туризм», «Конструктивна географія» у Вінницькому і Уманському державних педагогічних університетах.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, у якій викладений авторський підхід щодо формування, функціонування, структури, розбудови і раціонального використання культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на щорічних звітних наукових конференціях аспірантів та викладачів Вінницького та Уманського державних педагогічних університетів у 2012–2016 рр., наукових форумах міжнародного й

регіонального рівнів, зокрема: II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Географія та екологія: наука і освіта» (Умань, 2008); Регіональній науково-практичній конференції «Природничі науки і освіта у вимірах ХХІ століття» (Умань, 2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Туризм як фактор розвитку регіону» (Вінниця, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Антропогенне ландшафтознавство: перспективи розвитку» (Вінниця, 2013); Міжнародній науковій конференції «Ландшафтознавство: стан, проблеми, перспективи» (Львів-Ворохта, 2014); V Всеукраїнській науково-практичній конференції (з міжнародною участю) «Географія та екологія: наука і освіта» (Умань, 2014); регіональній науково-практичній конференції «Географічна освіта і наука Черкащини: ретроспектива, сучасні проблеми і перспективи розвитку» (Черкаси, 2015); VI Всеукраїнській (з міжнародною участю) науково-практичній конференції викладачів, молодих учених та студентів «Географія та екологія: наука і освіта», присвяченій 25-й річниці Незалежності України (Умань, 2016); XII з'їзді Українського географічного товариства (Вінниця, 2016).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 24 наукових праці. Серед них 6 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у наукових періодичних виданнях зарубіжних країн, 17 статей, наукових повідомлень і тез доповідей у інших виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Робота містить 139 сторінок друкованого тексту основної частини, 33 рисунки, 10 таблиць та 12 додатків на 22 сторінках. Список використаних джерел налічує 232 найменувань. Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження культурних ландшафтів у міжзональних геоекотонах» розглянуто основні терміни і поняття, проаналізовано зарубіжний і вітчизняний досвід пізнання культурних ландшафтів, їх місце у структурі сучасних ландшафтів, а також конструктивно-ландшафтознавчу суть дослідження культурних ландшафтів.

Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних наукових публікацій присвячених процесу пізнання культурного ландшафту дав змогу зробити висновок, що концепція культурного ландшафту є одним із важливих чинників комплексного вирішення проблеми захисту природного і культурного надбання.

Зміст поняття «культурний ландшафт» пройшов еволюцію від будь-якого ландшафту, що зазнав впливу людини, до ландшафтного комплексу, створеного в результаті співдружності людини і природи, у межах якого природа і культура взаємодіють не лише на матеріальному, але й духовно-ментальному рівнях (рис. 1).

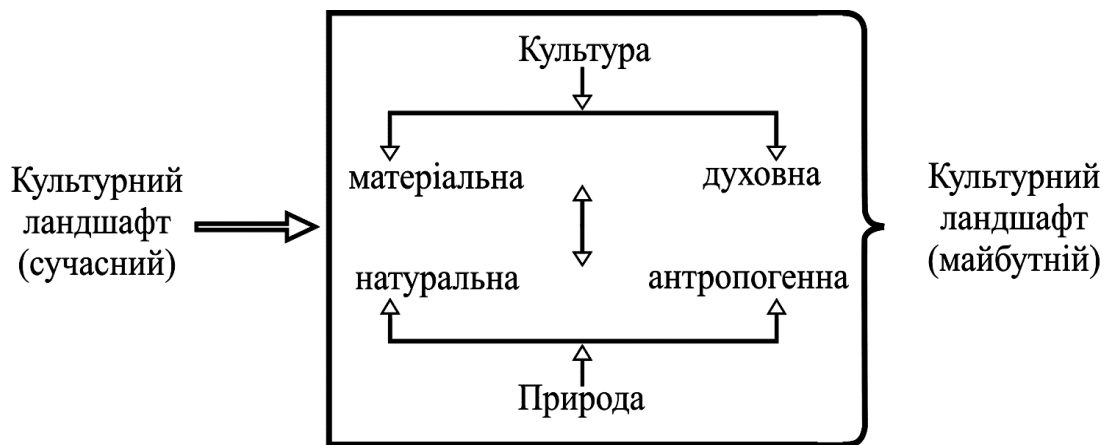

Рис. 1 Загальна структура культурного ландшафту

У різних зарубіжних школах розуміння культурного ландшафту неоднозначне. В американській школі культурної географії – це «штучний» ландшафт, у якому провідне значення має культура, особливо економіка (К. Зауер, Р. Шейн). Подібних поглядів притримується і західноєвропейська школа культурної географії. Однак, культурний ландшафт тут розглядають як результат адаптації суспільства до ландшафту, а культурним ядром є елементи виробництва засобів існування (О. Шлюгер, Ф. Ягер). Географи і ландшафтознавці України розглядають культурний ландшафт як різновид антропогенного ландшафту (В. М. Пащенко, М. Д. Гродзинський, Ю. Г. Тютюнник).

Не зважаючи на суперечки щодо структури, меж і критеріїв оцінки культурного ландшафту, в загальному науковці визнають за ним, як за зразком майбутньої взаємодії людини і природи, альтернативу антагонізму цих двох складових сучасного світу.

Ландшафтознавче бачення господарської складової у культурному ландшафті передбачає відповідний набір обов'язкових екологічних критеріїв: адаптацію, застосування ресурсозберігаючих технологій, прийняття нової об'єктивної економічної оцінки природних ресурсів тощо.

Наявність в процесі розвитку культурного ландшафту двох тісно взаємопов'язаних складових природи і культури дає можливість використовувати як класичні, так і специфічні підходи, принципи і методи у його пізнанні (рис. 2).

У другому розділі **«Природа і ландшафти міжзонального геоекотону «лісостеп – степ» Правобережної України та їх антропогенізація»** проаналізовано поняття «геоекотон», «міжзональний геоекотон», та «антропогенізація», розглянуто процес заселення та господарського освоєння природи і ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України та їх сучасний стан.

Своєрідність, а в окремих випадках і унікальність, природних умов та ресурсів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України зумовлена просторовим розташуванням на межі контакту двох природних зон (рис. 3). Однак, різноманіття і багатство природних ресурсів у межах геоекотону, розповсюдженні неоднаково. Якщо різноманіття ландшафтів характерне для всієї території, то основні рудні, а відповідно й промислові підприємства зосереджені, переважно, у східній частині геоекотону.

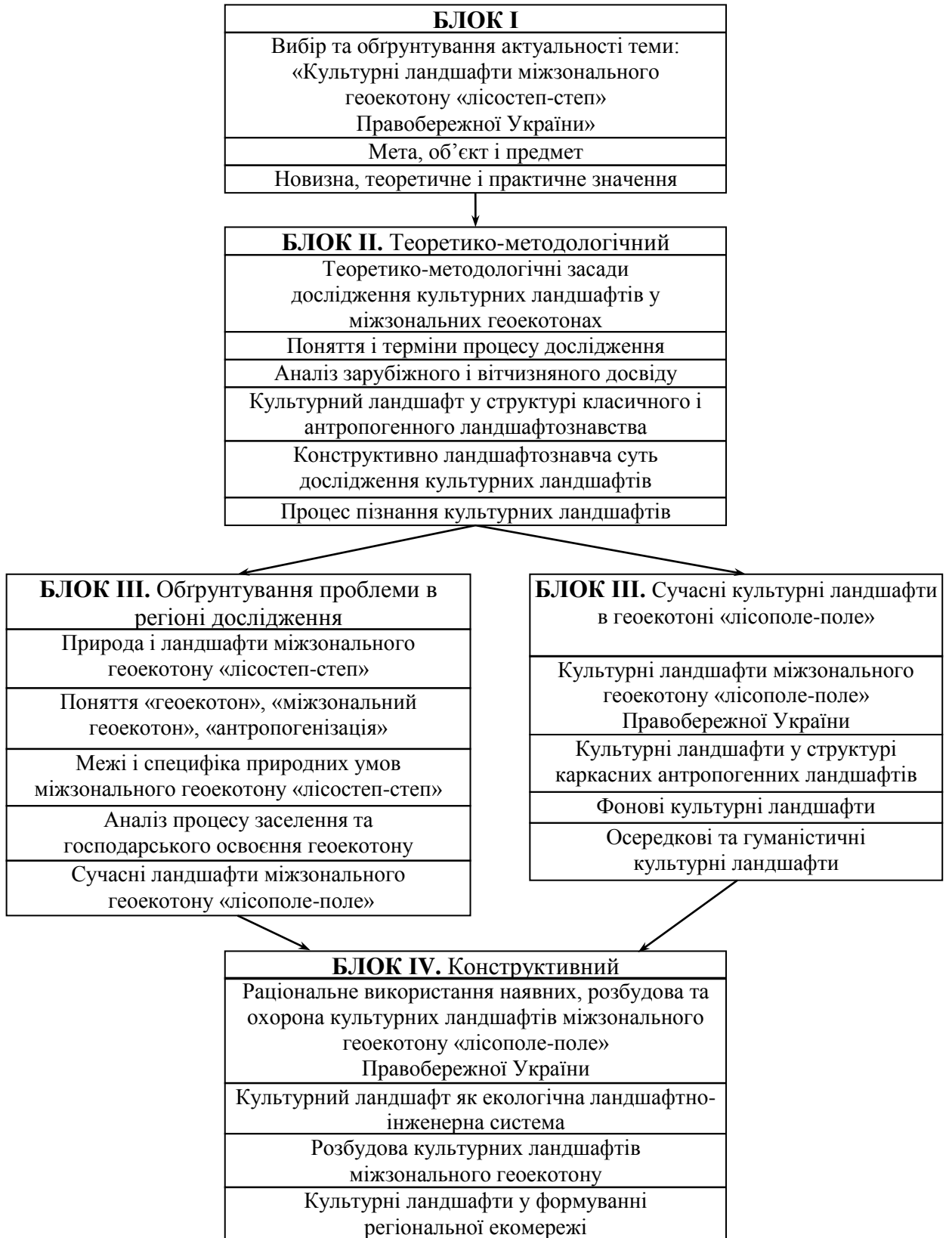

Рис. 2 Алгоритмічна модель конструктивно-географічних досліджень культурних ландшафтів міжзональних геоекотонів

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ РІВНИННОЇ ЛАНДШАФТНОЇ КРАЇНИ

- I** ЛІСОСТЕПОВА НЕДОСТАТНЬО ЗВОЛОЖЕНА ТЕПЛА ЗОНА
- Дністерсько-Дніпровський лісостеповий край**
1. Придніпровсько-Східноподільська височинна область
 2. Сердньобузька височинна область
 3. Центральньо-Придніпровська височинна область
 4. Південно-Подільська височинна область
 5. Південно-Придніпровська височинна область
- Лівобережно-Дніпровський лісостеповий край**
6. Південно-Дніпровська терасна низовинна область
- II** СТЕПОВА ПОСУШЛИВА ДУЖЕ ТЕПЛА ЗОНА
- Північностепова підзона Дністровсько-Дніпровський північностеповий край**
7. Південно-Молдовська схилово-височинна область
 8. Південно-Подільська схилово-височинна область
 9. Південно-Придніпровська схилово-височинна область
- Лівобережно-Дніпровсько-Приазовський північностеповий край**
10. Орільсько-Самарська низовинна область
 11. Кінсько-Ялинська низовинна область
- Середньостепова підзона Причорноморський середньостеповий край**
12. Задністровсько-Причорноморська низовинна область
 13. Дніпровсько-Бузька низовинна область
 14. Бузько-Дніпровська низовинна область
 15. Дніпровсько-Молочанська низовинна область
- Південностепова (сухостепова) підзона Причорноморсько-Приазовський сухостеповий край**
16. Нижньобузько-Дніпровська низовинна область
 17. Нижньодніпровська терасно-дельтова низовинна область
 18. Присивасько-Приазовська низовинна область
- Кримський степовий край**
19. Присивасько-Кримська низовинна область
 20. Тарханкутська височинна область
 21. Центральнокримська височинна область
- Контактна смуга**
- Територія перехідного геоекотону**

Рис. 3 Контактна смуга перехідного геоекотону між лісостеповою і степовою зонами Правобережної України

Упродовж тривалого часу, природні умови і ландшафти міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України сприяли проживанню та життєдіяльності людей: ресурси лісостепу дозволяли забезпечити їх продуктами харчування й одягом, а ліс оберігав від небезпеки; лучно-степові й степові ділянки слугували облаштуванню полів та розведенню худоби. Як зазначають Г.І. Денисик, О.І. Ситник (2013): «лише перелік археологічних культур народів і племен, що освоювали міжзональний геоекотон «лісостеп-степ», дає можливість зробити висновок, що він відноситься до регіонів стародавнього і тривалого заселення та

різнобічного господарського освоєння природних ресурсів».

Однак, просторове розташування не лише на контактї різних природних зон, але й різних за укладом життя народів (осілих і кочових), не завжди сприяло рівномірному заселенню і господарському освоєнню території міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, та стимулювало часткове відновлення і збереження натуральних ландшафтів упродовж тривалого часу. Цим зумовлено те, що корінні зміни природи і формування сучасної структури антропогенних ландшафтів міжзонального геоекотону розпочалися лише з другої половини XIX ст. (табл. 1).

Таблиця 1

Часові зрізи розвитку антропогенних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України

№ п/п	Класи антропогенних ландшафтів	Підкласи	Зародження	Становлення	Функціонування у якості антропогенних
1	Селитебні	Сільські	VI-V тис. до н.е.	Друга половина II тис. н.е.	XVII-XVIII ст.
		Містечкові	Перша половина XIX ст.	Друга половина XIX – початок XX ст.	Перша половина XX ст.
		Міські	Друга половина XIX ст.	Перша половина XX ст.	XX ст.
2	Сільсько-господарські	Польові	V-I V ст. до н.е.	Перша половина I тис. н.е.	XVIII-XIX ст.
		Лучно-пасовищні	I V-III тис. до н.е.	Кінець I тис. до н.е – початок I тис. н.е.	Початок I тис. н.е.
		Садові	Кінець I тис. до н.е. – початок I тис. н.е.	Кінець XIX – перша половина XX ст.	Друга половина XX ст.
3	Белігеративні	Вали	II – поч. I тис. до н.е.	VII- V ст. до н.е.	XVII-XVIII ст.
		Кургани	IX- VII ст. до н.е.	VIII- V ст. до н.е.	XIV-XVст.
		Городища	X ст. до н.е.	VII-VI ст. до н.е.	XIII-XIV ст.
4	Дорожні	Ґрунтові	V-I V ст. до н.е.	XVII-XIX ст.	XIX-XX ст.
		Шосейні	Перша половина XIX ст.	XIX-XX ст.	Друга половина XX ст.
		Залізничні	Друга половина XIX ст.	Перша половина XX ст.	XX ст.
5	Промислові	Власне-промислові	Друга половина XIX ст.	Перша половина XX ст.	Друга половина XX ст.
		Гірничо-промислові	Перша половина I тис. н.е.	Друга половина XIX ст.	XX ст. – початок XXI ст.

6	Водні	Ставки	I тис. н.е.	X VIII-XIX ст.	XIX ст.
		Водосховища	Кінець XIX ст.	Перша половина XX ст.	Друга половина XX ст.
		Канали	XIX ст.	Друга половина XX ст.	Друга половина XX ст.
7	Лісові	Умовно-натуральні	I тис. н.е.	Кінець XIX – початок XX ст.	XX ст.
		Похідні	XVIII-XIX ст.	XIX ст.	XX ст.
		Лісокультури	XIX ст.	Кінець XIX – початок XX ст.	Друга половина XX ст.
8	Рекреаційні		XIX ст.	XX ст.	Друга половина XX – поч. XXI ст.
9	Садово-паркові		IX – X ст.	XVII – XVIII ст.	XIX ст.
10	Сакральні		до IX ст.	X – XVII ст.	XVIII ст.
11	Тафальні		XIV – XV ст.	XVII – XVIII ст.	XIX – поч. XX ст.
12	Радіаційні		40-ві рр. XX ст.	50-60-ті рр. XX ст.	Друга половина XX ст.

* Складено на основі [67, 77], а також численних археологічних, історичних, географічних та картографічних матеріалів і власних польових ландшафтознавчих вишукувань.

Упродовж століть, особливо XX і початку XXI, фоновими у структурі ландшафту міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України є сільськогосподарські – польові і лучно-пасовищні ландшафти, що займають у різних районах від 75-78 до 80-85 % території. Найбільше впливають і докорінно перебудовують геокомпоненти і ландшафтні комплекси геоекотону селитебні й промислові, що у сукупності охоплюють до 8-10 % площі. Перспективи росту мають міські, дорожні й, локально, рекреаційні ландшафти. Така тенденція змін і структура ландшафту у міжзональному геоекотоні «лісостеп-степ» Правобережної України збережеться і у найближчому майбутньому.

Сучасні тенденції розвитку суспільного життя і економіки України, дають можливість зробити висновок, що площі і значимість культурних ландшафтів у структурі всіх класів антропогенних ландшафтів геоекотону ще 3-5 років зменшуватимуться, а потім суттєво зростатимуть, особливо це стосується сільськогосподарських, селитебних, лісових і водних та, частково, рекреаційних ландшафтів.

Тривале, активне і всебічне освоєння природних ресурсів, що призвело до повної заміни натуральних ландшафтів антропогенними, призвело до зміни *стану* міжзонального геоекотону Правобережної України з натурального в антропогенний і *статусу*: зараз геоекотон розвивається не на межі двох природних зон лісостепу і степу, а на стику лісополя і поля України. Тобто це антропогенний геоекотон «лісополе-поле».

У третьому розділі «Культурні ландшафти міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України» розглянуто значення та сучасний стан культурних ландшафтів у структурі каркасних, фонових, осередкових та гуманістичних антропогенних ландшафтів.

Культурні ландшафти є у структурі всіх класів антропогенних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України, однак у незначній кількості та невеликих площах. Культурного ландшафту який би повністю відповідав вимогам цього статусу у процесі польових ландшафтознавчих досліджень не виявлено. Лише частково до справжнього культурного ландшафту наближаються окремі заповідні ландшафти (Веселі Боковеньки), культові об'єкти і ландшафтні комплекси (окремі монастирі, релігійні споруди з прилеглими територіями, садиба – Хутір Надії), відреставровані фортеці тощо.

У структурі селитебних ландшафтів до культурних «наближаються» окремі садиби, ранчо, частини вулиць, центри містечок і міст. У межах міжзонального геоекотону їх площі зростають повільно і за минулі 25 років відсоток від загальної площі селитебних ландшафтів складає лише 7 – 12.

Активно, особливо у кількісному відношенні, зростає відсоток культурних ландшафтів у структурі сакральних і тафальних ландшафтів. Інколи це справжні зразки, унікальне поєднання чудової архітектури культової споруди з оригінальними природними особливостями міжзонального геоекотону. Однак, дослідження сучасних сакральних і тафальних ландшафтів будь-якого регіону України зосереджені на їх загальних ознаках, класифікації та значенні. Регіональні відміни, майже не розглядаються. Ще менше вишукувань щодо їх особливостей у таких складних і своєрідних ландшафтних структурах як міжзональні геоекотони, де впродовж сторіч контактували не лише різні ландшафти, але й етноси та релігії.

За площею, найбільш широко представлені культурні ландшафти у структурі сільськогосподарських, а саме польових, ландшафтів. На окремих ділянках, особливо центральної частини міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України, польові ландшафти разом з полезахисними лісосмугами формують культурний сільськогосподарський ландшафт, що відповідає сучасним вимогам і може бути зразком для інших лісостепових і, особливо, степових регіонів України. Культурні лучно-пасовищні й садові ландшафти у міжзональному геоекотоні необхідно формувати. Розбудова культурних лісових і водних антропогенних, промислових і дорожніх ландшафтів, а також рекреаційних, поки що проходить стихійно, і не завжди призводить до формування культурних ландшафтів. Загалом, сучасний ландшафт міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України, лише на 5-7 % представлений культурним варіантом; решта потребує корінної перебудови.

У розділі «Раціональне використання наявних, розбудова та охорона культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України» проаналізовано загальні проблеми розбудови культурних ландшафтів, зокрема, як ландшафтно-екологічних інженерних систем у структурі різних категорій антропогенних ландшафтів та їх значення у формуванні регіональної екомережі.

Культурний ландшафт необхідно розглядати не лише як своєрідний, на вищій стадії розвитку антропогенний ландшафт, але і як раціонально організовану геоecологічну систему. Ця система складається із природної, соціальної і виробничої підсистем.

У культурному ландшафті втрачена саморегуляція замінюється антропогенним

управлінням, яке може бути «м'яким» і «жорстким». «М'яке» управління – це мобілізація природних можливостей культурного ландшафту, «жорстке» – здійснюється за допомогою техніки. Спершу необхідно повністю використати природні можливості культурного ландшафту і лише після цього перебудувати його структуру застосовуючи техніку. У цьому процесі доцільно використовувати принцип природно-господарської адаптованості, закон необхідного різноманіття ландшафтно-технічних систем, формування оптимального екологічного каркасу культурного ландшафту, його зонування та дизайнерського оформлення.

У процесі формування культурного ландшафту міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України увагу необхідно звернути на розбудову каркасних (селитебних і дорожних) та фонових (сільськогосподарських і лісових антропогенних) ландшафтів. Зразками для перших є сучасні центри і окремі частини міст та містечок, села та поодинокі приватні садиби (табл. 2).

Таблиця 2

**Напрями екореставації сільського ландшафту
міжзонального геоекотону «лісополе-поле»**

Відновлений геокомпонент / геокомплекс	Напрями позитивної реставрації сільського ландшафту			
Гірські породи та їх поверхневі форми	Нагатуральне багаторічне відновлення без втручання (часткове)	Рекультивация порушених територій	Протиерозійні заходи	Створення нових екологічно безпечних і потрібних елементів
Мікроклімат, повітря	Очищення повітря від забруднень	Фітомеліорація, частково пермакультура	Заходи проти спалювання органічних решток, весняних палів	Заходи проти формування сільських смогів
Водні маси	Природне багаторічне відновлення без втручання	Зниження водоспоживання і часткове формування замкнутих циклів	Глибока очистка води і мулу в водоймах та криницях	Створення умов для уникнення забруднення вод та їх очистки
Ґрунти	Нагатуральне багаторічне відновлення без втручання	Промивка, аерація, збагачення гумусу, фітомеліорація	Мікробне відтворення	Зняття і заміна шару ґрунту, очистка і повернення з додавкою біофлори
Флора і фауна	Нагатуральне відновлення без втручання	Збереження натуральних територій зі створенням зелених ділянок і екокоридорів	Облаштування природо-охоронних територій	Створення зелених зон, парків тощо
Ландшафтні комплекси	Відновлення без втручання до стану власне антропогенних	Збереження ландшафтних комплексів рангу фація, урочищ, частин типів місцевостей	Виділення нових, у перспективі заповідних ландшафтних комплексів	Реставація та створення нових інженерних споруд, культурних і культових закладів

Культурні дорожні ландшафти необхідно формувати заново. Еталонами сільськогосподарських ландшафтів міжзонального геоекотону є польові ландшафти разом з класичними Докучаєвськими лісосмугами. Лісових еталонних ландшафтів не знайдено. Їх необхідно відновлювати у межах геоекотону заново, однак це уже будуть лісокультури. Лісистість міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України доцільно збільшити з 3-4 % до 7-9 %. Цьому сприятиме і розбудова культурних рекреаційних ландшафтів (рис. 4).

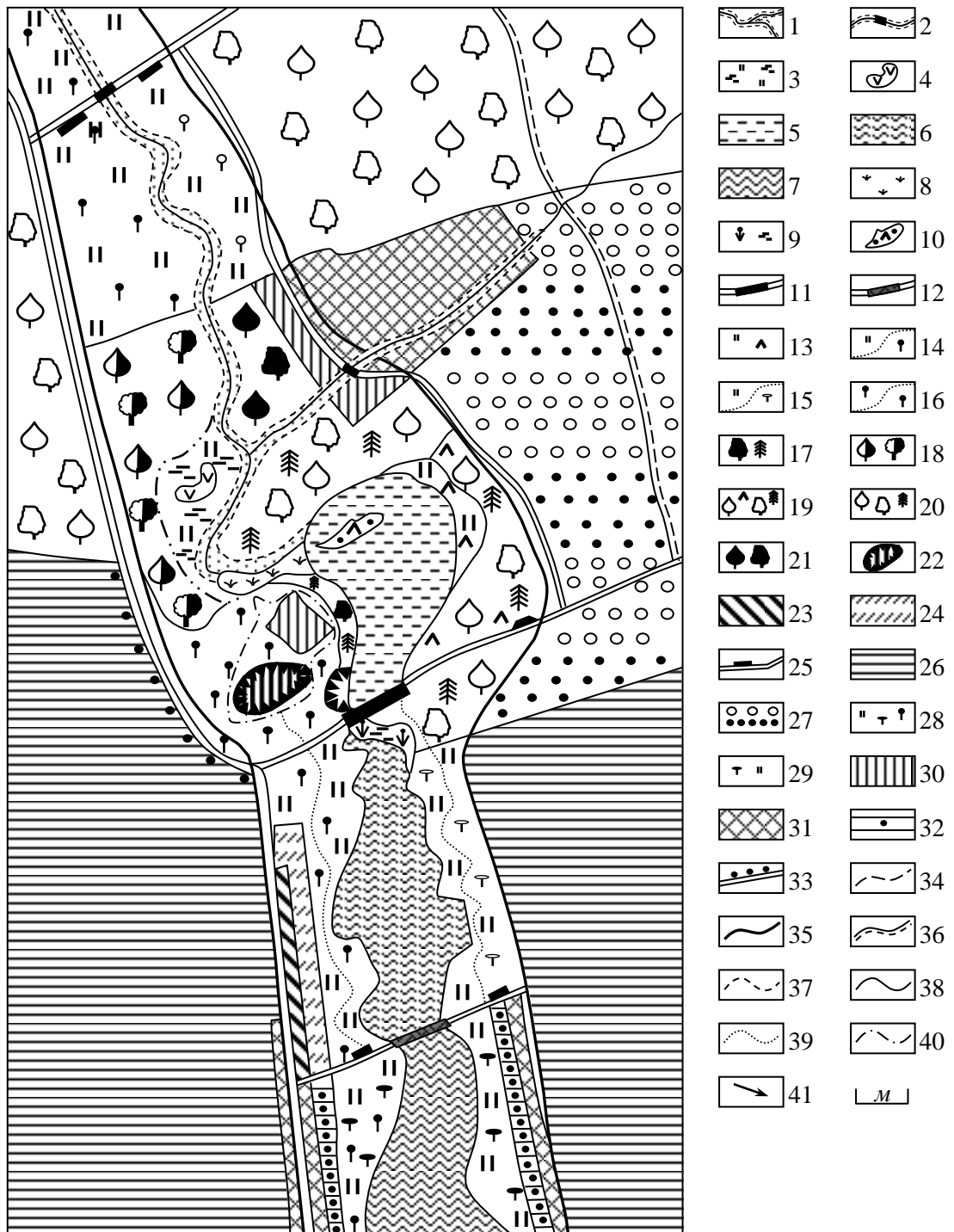

Рис. 4 Проект розбудови культурного ландшафту на основі дендропарку «Веселі Боковеньки»

Рекреаційні ландшафти. Відпочинково-пізнавальні. Заплавні. Урочища: 1 – неглибоке (0,2-0,4 у паводки до 0,6 м), шириною 1,2-2,5 м, замулене, з перезволоженими невисокими (до 0,7 м) берегами, частково заросле болотною рослинністю, річище Веселої Боковеньки; 2 – мостові залізобетонні, шириною до 4 м, довжиною 10-12 м, з ажурними перилами, переходи і проїзди; 3 – вирівняна, алювіальна зволожена заплава з болотними пониженнями, лучним різнотрав'ям, для індивідуальних і групових прогулянок, частково сінокосіння; 4 – неглибока (1,5-2 м), шириною 12-16 м, довжиною до 80 м, частково заросла біля берегів очеретом, стариця, для індивідуальної риболовлі (оз. Кит). **Ставково-заплавні.** Урочища: 5 – глибокий (1,5-3,5 м) Великий ставок, для рибної ловлі рекреантами, купання і водних видів відпочинку на човнах, катамаранах і плотах; 6 – неглибоке (0,5-1,5 м) верхів'я Іванівського ставка для індивідуальної риболовлі, спостереженням за водно-болотними видами птахів та геліотерапії рекреантів; 7 – нижня, глибоководна (2-4,5 м.) частина Іванівського ставка, для риборозведення (забезпечення рибою рекреантів) та часткового, особливо влітку, рекреаційного використання; 8 – заросле очеретом та осокою верхів'я Великого ставка; 9 – заболочене й заросле очеретом верхів'я Іванівського ставка, місце гніздування водоплавних птахів; 10 – насипний, висотою над водою 1-2 м, з частково закріпленими бетонними плитами берегами, острів, для тимчасового відпочинку рекреантів; 11 – насипна, глиняно-кам'яна дамба із залізобетонним мостом, між Великим та Іванівським ставками, з обладнаними місцями для індивідуальної рибної ловлі; 12 – ажурний металевий, або дерев'яний міст для прогулянок та швартування човнів і катамаранів рекреантів. **Схилові.** Урочища: 13 – покаті лесові схили з лучними ґрунтами, переважно задерновані, для активного індивідуального і групового відпочинку; 14 – круті (до 28-32°) лесові схили з виходами гранітів, змитими чорноземами малогумусними під степовим різнотрав'ям, чагарниками глоду, степової вишні, терену для оздоровчих прогулянок і збору лікарських рослин; 15 – круті (до 35°) лесові, з неглибокими ярами, частково змитими чорноземами під степовими різнотравно-злаковим різнотрав'ям, чагарниками для пішохідних оздоровчих прогулянок, збору лікарських рослин; 16 – покаті (7-9°) лесові, з виходами гранітів, схили із слабо змитими чорноземами мало гумусними під степовим різнотрав'ям для індивідуальних прогулянок, збору лікарських рослин і частково сінокосіння; 17 – круті (40-42°) лесові схили, з частково змитими чорноземами під дубово-сосновими насадженнями для тимчасового відпочинку (фітотерапія); 18 – круті (до 40°) лесові схили, з виходами гранітних скель, сильно змитими чорноземами під дубово-ясеневими насадженнями для прогулянок і фітотерапії; 19 – круті (30-35°) лесові, з виходами гранітів, схили, частково змитими чорноземами, під похідними дубово-ясеневими, з окремими екзотами, лісами для прогулянок і тимчасового відпочинку на обладнаних ділянках; 20 – покаті (7-12°) лесові схили із слабо еродованими чорноземами малогумусними, під деревними насадженнями дендропарку «Веселі Боковеньки»; 21 – круті (до 20-28°) лесові схили, з частково змитими чорноземами, під дубово-ясеневими віковими елітними насадженнями, для пізнавальних екскурсій; 22 – рекультивовані, глибиною до 2-3 м, кар'єри гранітів, з площадками для відпочинку та візуального спостереження за природою; 23 – сільські селитебні ландшафти на покатах (3-5°) лесових схилах, функціонування яких зосереджено на розвиток зеленого туризму; 24 – покаті (4-6°) лесові схили із слабо змитими окультуреними мало гумусними чорноземами під городніми культурами для рекреантів; 25 – дорожні (асфальтові) окультурені ландшафти з місцями відпочинку для рекреантів.

Сільськогосподарські ландшафти. Польові. Вододільні. Урочища: 26 – вирівняні, частково хвилясті, лесові вододіли з розораними чорноземами малогумусними під сільськогосподарськими, переважно, зерновими, сівозмінами. **Садові. Вододільні.** Урочища: 27 – покаті (2-3°), частково рівнинні лесові поверхні з чорноземами малогумусними під насадженнями різних видів горіхів. **Лучно-пасовищні. Схилові.** Урочища: 28 – круті (20-30°) лесові схили із частково еродованими чорноземами під випас і часткове сінокосіння; 29 – круті (до 32°) лесові схили з еродованими чорноземами під випас (28 і 29 резервні території для розширення рекреаційних ландшафтів).

Водні антропогенні ландшафти. Ставково-заплавні. Урочища: 30 – глибока (3-5 м) нижня частина Іванівського ставка, для розведення риби і частково купання (резерв рекреаційних ландшафтів). **Селитебні ландшафти. Сільські. Плакорно-схилові.** Урочища: 31 – одно-, рідко

двоповерхова сільська забудова переважно з цегли та саману; 32 – покаті (3-5°) лесові схили з окультуреними чорноземами під городніми культурами. **Дорожні ландшафти. Автомобільні. Плакорно-вододільні.** Урочища: 33 – асфальтовані, шириною до 8-10 м, частково підсипані з придорожніми лісосмугами дороги. **Межі. Між типами місцевостей:** 34 – заплавного і схилового; 35 – схилового і плакорного; 36 – плакорного і вододільного. Урочищ: 37 – натуральних; 38 – антропогенних. Дендропарку «Веселі Боковеньки»: 39 – сучасна межа; 40 – поректованого рекреаційно-пізнавального парку «Веселі Боковеньки». Інші позначки: 41 – напрям течії річки Боковеньки.

Недоцільним є розміщення Дністерсько-Дніпровської ділянки Степового екокоридору на південь від міжзонального геоекотону. Їх необхідно сумістити. Це дасть можливість значно покращити структуру і підвищити стійкість цієї ділянки екокоридору за рахунок збільшення різноманіття ландшафтних комплексів, введення нових екоструктур до складу екомережі – мікро- і мезоосередків, особливо сформованих на основі байрачних лісів, ековузлів та екорайонів (рис.5, 6).

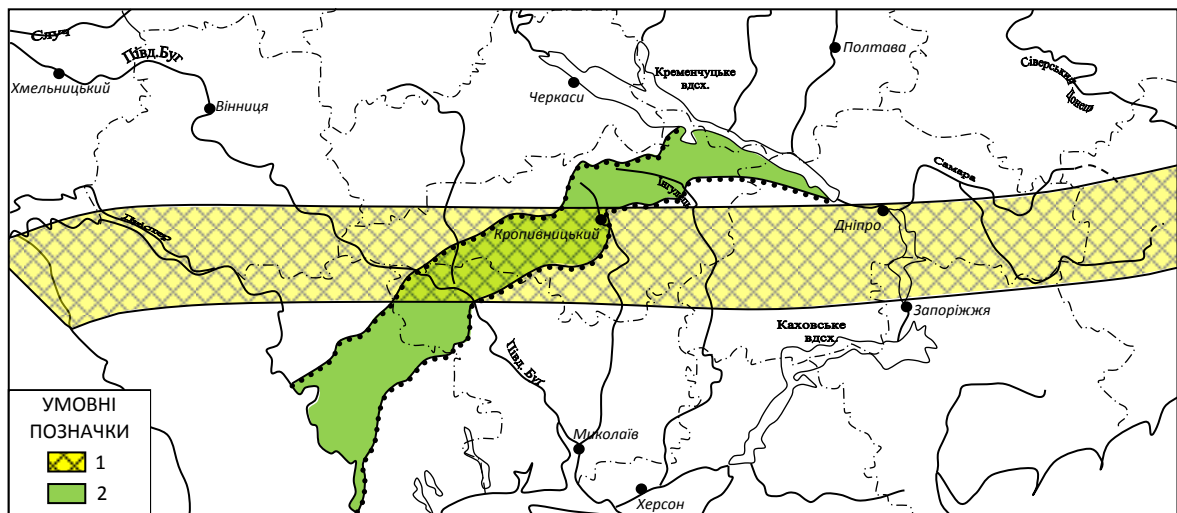

Рис.5. Сучасне розташування Степового екокоридору (1) і міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України (2)

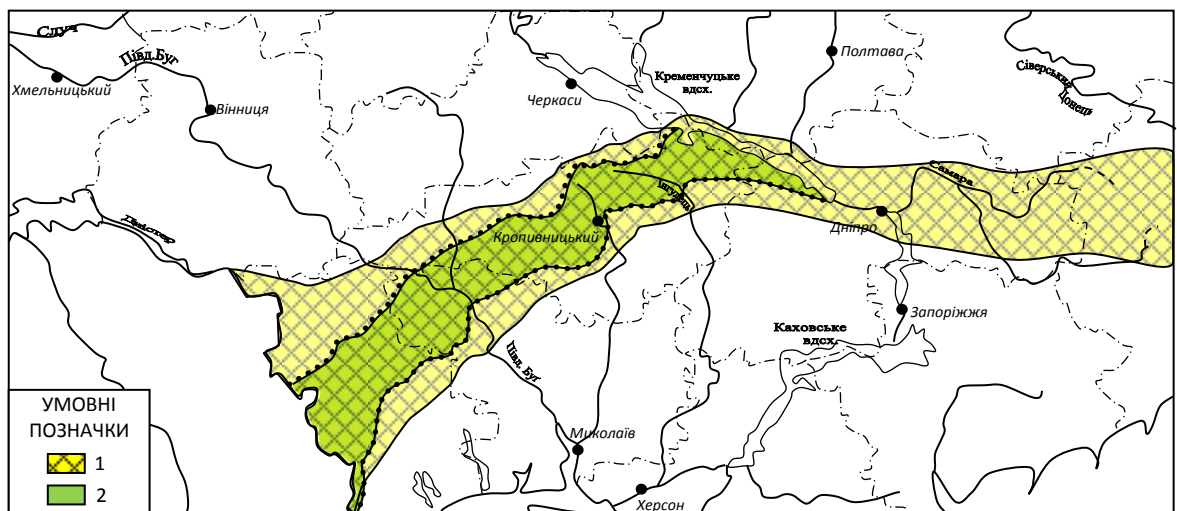

Рис. 6. Проект раціонального суміщення екокоридору (1) і геоекотону (2) у межах Правобережної України

ВИСНОВКИ

У дисертації на удосконалених теоретико-методологічних засадах класичного і антропогенного ландшафтознавства розв'язано наукове завдання щодо формування, сучасного стану, особливостей функціонування, розбудови та охорони культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» («лісополе-поле») Правобережної України.

1. Складність пізнання культурного ландшафту зумовлена тим, що у його формуванні й функціонуванні беруть участь дві тісно пов'язані між собою, але часто антагоністичні складові – природа і культура. Як результат, у сучасних дослідженнях культурних ландшафтів переважають два підходи – природоцентричний і культуроцентричний. Культуроцентричний підхід у пізнанні культурних ландшафтів розглянуто у конструктивному, гуманістичному і етнокультурному напрямках. Вони дали змогу підтвердити, що культурний ландшафт – це антропогенний ландшафт функціонування якого, упродовж необхідного часу, підтримується людиною з метою створення комфортних умов життя і діяльності. У процесі дослідження культурних ландшафтів необхідним є використання принципів і методів як природничих так і суспільних наук.

2. Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ», що поступово у процесі тривалого господарського освоєння перетворився у антропогенний геоекотон «лісополе-поле» у межах Правобережної України є, з одного боку, репрезентативним, з іншого – нестандартним регіоном для дослідження культурних ландшафтів. Ландшафти цього регіону формувалися не лише на контакті різних природних зон – лісостепу і степу, але й різних за укладом життя народів – осілих і кочових. Корінні зміни натуральних ландшафтів і геокомпонентів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» розпочалися з IX-X ст., однак формування сучасної структури ландшафту зафіксовано лише з другої половини XIX ст. На початку XXI ст. у межах міжзонального геоекотону фоновими є сільськогосподарські – польові і лучно-пасовищні ландшафти – (78-85 % території), селитебні й промислові – 8-10 %, лісові і водні антропогенні – 5-6 % інші – 2-3 % території.

3. У структурі сучасного ландшафту геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України, культурних ландшафтів, які відповідають цьому статусу у різних районах від 3-4 до 6-7 % їх території. Серед них селитебні (окремі садиби та сільські «куточки»), сільськогосподарські (польові – переважно у районі докучаєвських лісосмуг), сакральні (окремі монастирі, церкви з прилеглими територіями), заповідні (дендропарк «Веселі Боковеньки», садиба «Хутір Надії») ландшафти. Активніше окультурюють та розбудовують сакральні та частково, селитебні і дорожні ландшафти. Однак, у загальний фон сучасного ландшафту це суттєвих змін не вносить. На початку XXI ст. ландшафт міжзонального геоекотону «лісополе-поле» правобережної України відповідає статусу акультурного і потребує корінної перебудови.

4. З другої половини XIX ст. господарське освоєння території міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України було неоднаковим: західні й центральні райони переважно сільськогосподарським, східні – промислово-сільськогосподарським. Це призвело до того, що не на всій території геоекотону,

особливо у першому випадку, сучасний ландшафт, втратив здатність до саморегуляції. Антропогенне управління майбутніми культурними ландшафтами геоекотону може бути «м'яким» (західні і центральні райони) і «жорстким» – східні райони. Це можливо при повсемісному використанні принципу природно-господарської адаптивності, збереженні різноманіття та формування оптимального екологічного каркасу культурного ландшафту геоекотону, його чіткого зонування і дизайнерського оформлення.

5. У процесі формування культурного ландшафту міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України державну допомогу необхідно зосередити на розбудові культурних каркасних – селитебних і дорожних, та фонових польових, а також лісових антропогенних ландшафтів; у східних районах, крім зазначених, на особливу увагу заслуговує окультурення промислових ландшафтів. Господарську діяльність місцевих громад доцільно направити на розбудову селитебних, сільськогосподарських, водних і рекреаційних культурних ландшафтів, а також підтримання у належному стані наявних і нових культових об'єктів і територій навколо них.

6. Для збільшення різноманіття ландшафтної структури міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України та раціонального використання коштів на формування культурного ландшафту у його межах, доцільним є суміщення ділянки Степового екокоридору з міжзональним геоекотоном «лісополе-поле» у межах Правобережної України.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Безлатня Л. О. Культурні ландшафти міжзональних геоекотонів / Л.О. Безлатня // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ «Обрії», 2013. – Вип. 2(70). – С. 234-238.
2. Безлатня Л. О. Селитебні ландшафти міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України та можливі шляхи їхньої реконструкції / Л.О. Безлатня // Вісник Львівського університету Серія: Географічна. – 2014. – Вип. 48. – Львів, 2014. – С. 209-214.
3. Безлатня Л. О. Специфічні ознаки культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України / Л.О. Безлатня // Геополітика и екогеодинамика регионов. – 2014. – Том 10. Вип. 1. – Симферополь, 2014. – С. 356-358.
4. Безлатня Л.О. Культурні ландшафти міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України у розбудові регіональної екомережі / Л.О. Безлатня // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2015. – Вип. 27, № 3-4. – Вінниця, 2015. – С. 82-87.
5. Безлатня Л.О. Міжзональний геоекотон «лісостеп – степ» Правобережної України / Л.О. Безлатня, О.І. Ситник // Фізична географія та геоморфологія. – 2016. – Вип. 1 (81). – С. 64-72.
6. Безлатня Л.О. Заселення та розвиток форм господарювання на території міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України. / Л.О. Безлатня, О.І. Ситник // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Чернівці:

Чернівецький нац. ун-т, 2016. – Вип. 775-776: Географія. – С. 101-112.

Статті в зарубіжних виданнях

1. Безлатня Л.А. Окультуренные сельскохозяйственные ландшафты межзонального геозкотона «лесополе-поле» Правобережной Украины / Л.А. Безлатня // Магілєўскі Мерыдыян. Навуковы часопіс. – 2016. – Том 16, выпуск 1–2 (33–34). – Магілєў, 2016 - С. 77-79

Публікації в інших виданнях, матеріалах наукових конференцій

1. Безлатня Л. О. Освоєння та становлення культурного ландшафту південного лісостепу / Л.О. Безлатня, І.П. Козинська // Географія в інформаційному суспільстві. Зб. наук. праць. У 4-х тт. – К. : ВЛГ Обрій, 2008. – Т. III. – С. 268-270.
2. Безлатня Л. О. Культурний ландшафт в контексті природоохоронної діяльності. / Л.О. Безлатня // Географія та екологія: наука і освіта. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (17-18 квітня 2008р.). – Умань : СПД Сочінський, 2008. – С. 15-16.
3. Безлатня Л. О. Поняття про культурні, антропогенні ландшафти та їх взаємозв'язок. / Л.О. Безлатня, І.П. Козинська // Збірник наукових праць природничо-географічного факультету. – Умань : «Софія», 2009 – С. 19-23.
4. Безлатня Л. О. Історія та сучасність дендропарку «Веселі Боковеньки». / Л.О. Безлатня // Природничі науки і освіта: Збірник наукових праць природничо-географічного факультету. – Умань : Видавець «Сочінський», 2011. – С. 12-15.
5. Безлатня Л. О. Ландшафтно-архітектурне зонування дендропарку «Веселі Боковеньки» / Л.О. Безлатня // Туризм як фактор розвитку регіону. – Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2011. – С. 121-123.
6. Безлатня Л. О. Теоретичні основи поняття «Культурний парковий ландшафт». / Л.О. Безлатня, Д.О. Панкратенкова // Природничі науки і освіта у вимірах ХХІ століття: матеріали регіональної науково-практичної конференції. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2011. – С. 72-74.
7. Безлатня Л.О. Сучасний стан дендрологічного парку «Веселі Боковеньки». / Л.О. Безлатня, Л.А. Паламарчук // Природничі науки і освіта у вимірах ХХІ століття: матеріали регіональної науково-практичної конференції. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2011. – С. 71-72.
8. Безлатня Л. О. Культурні та акультурні ландшафти Черкаської області / Л.О. Безлатня // Україна: географія цілей та можливостей. Зб. наук. праць. – Н. : ФОП «Лисенко М.М.», 2012. – Т. III. – С. 189-192.
9. Безлатня Л. О. Регіональні дослідження культурних ландшафтів / Л.О. Безлатня // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2013. – Вип. 25. – Вінниця, 2013. – С. 218-219.
10. Безлатня Л. О. Відродження культурної спадщини Черкащини: «Леськівське диво» / Л.О. Безлатня // Антропогенне ландшафтознавство: перспективи розвитку. Збірник наукових праць [за редакцією Г.І. Денисика]. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – С. 11-13.
11. Безлатня Л. О. «Онуфрієвський парк»: історія і сучасність. / Л.О. Безлатня // Географія та екологія: наука і освіта. Матеріали V Всеукр. (з міжнар. участю) науково-практичної конфер., (Умань, 10-12 квітня). – Умань : ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»),

2014. – с. 21-24.
12. Безлатня Л. О. Шляхи (можливі) реконструкції селитебних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України. / Л.О. Безлатня // Ландшафтознавство: стан, проблеми, перспективи: Матеріали міжнародної наукової конференції присвяченої 70-річчю заснування кафедри фізичної географії, 60-річчю діяльності Львівської школи ландшафтознавства, 110-річчю з дня народження професора К.І. Геренчука і 80-річчю з дня народження професора Г.П. Міллера (24-27 вересня 2014р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – С. 130-132.
 13. Безлатня Л. О. Поняття «культурний ландшафт»: суть, сфери застосування. / Л.О. Безлатня // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2014. – Вип. 26. – Вінниця, 2014. – С.127-132.
 14. Безлатня Л.О. Сакральні об'єкти міжзонального геоекотону «лісостеп-степ». / Л.О. Безлатня // Географічна освіта і наука Черкащини: ретроперспектива, сучасні проблеми і перспективи розвитку. Збірник матеріалів Регіональної науково-практичної конференції., (Умань, 8 жовтня). – Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. – С. 17-18.
 15. Безлатня Л.О. Культурний ландшафт в географії Росії. / Л.О. Безлатня, О.М. Шевчук // Географія та екологія: наука і освіта. Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю; до 25-ї річниці Незалежності України), – Умань: ВПЦ «Візаві», 2016. – С. 5-7.
 16. Безлатня Л.О. Дослідження культурних ландшафтів в Україні. / Л.О. Безлатня, О.М. Шевчук // Українська географія: сучасні виклики. Зб. наук. праць. У 3-х т. – К. : Прінт-Сервіс, 2016. – Т. II. – С. 21.
 17. Безлатня Л. О. Культурні об'єкти в структурі культурних ландшафтів міжзональних геоекотонів. / Л.О. Безлатня // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2015. – Вип. 27, №1-2. – Вінниця, 2015. – С. 89-96.

АНОТАЦІЯ

Безлатня Л.О. Культурні ландшафти міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2017.

У дисертації доповнено та удосконалено теоретико-методологічні засади дослідження культурних ландшафтів у міжзональних геоекотонах. Проаналізовано межі й специфіку природних умов міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, процес його заселення та господарського освоєння. Досліджено культурні ландшафти у структурі каркасних, фонових антропогенних ландшафтів, а також осередкові та гуманістичні культурні ландшафти. Розроблено і обґрунтовано напрями поліпшення сучасної і розбудови майбутньої структури культурних ландшафтів міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, можливості їх раціонального використання. Удосконалено структуру

регіональної екомережі шляхом обґрунтування можливостей об'єднання Дністерсько-Дніпровської ділянки Степового екокоридору національної екомережі і міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» у межах Правобережної України.

Ключові слова: Правобережна Україна, лісостеп, степ, міжзональний геоекотон, культура, антропогенізація, культурний ландшафт, антропогенний ландшафт, каркасні і фонові ландшафти, структура, реконструкція, раціональне природокористування.

АННОТАЦІЯ

Безлатняя Л.А. Культурные ландшафты межзонального геоекотона «лесостепь-степ» Правобережной Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.11 - конструктивная география и рациональное использование природных ресурсов. - Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Харьков, 2017.

Обосновано определение геоекотонів как своеобразных и сложных натуральных, натурально-антропогенных или антропогенных образований, которые формируются в ландшафтном пространстве-времени на контакте различных природных сред. Дополнены и усовершенствованы теоретико-методологические основы исследования культурных ландшафтов в межзональных геоекотонах. Обоснованно собственное понимание понятий «межзональный геоекотон» и «культурный ландшафт».

Рассмотрены природные условия и ресурсы, специфика ландшафтов, пространственно-временные особенности их освоения в пределах межзонального геоекотона «лесостепь-степь» Правобережной Украины, а также проблема оптимизации культурных ландшафтов межзонального геоекотона, определены пути их рационального использования, разработаны отдельные проекты формирования культурных ландшафтов.

Исследованы особенности современной ландшафтной структуры, показана роль и значение акультурных и культурных ландшафтов в функционировании межзонального геоекотона. Среди культурных ландшафтов выделены сельскохозяйственные (полевые и, частично, лугово-пастбищные), лесные антропогенные (полезащитные лесополосы), рекреационные, частично дорожные и селитебные. Показано, что в будущем именно эти культурные ландшафты образуют основу рационального природопользования в пределах межзонального геоекотону «лесостепь-степь» Правобережной Украины.

Охарактеризованы специфические признаки культурных ландшафтов, определяющие рациональное их функционирование в структуре межзонального геоекотона «лесостепь-степь» Правобережной Украины. Среди них: повышенная или двойная нестабильность, увеличение разнообразия, особенности пространственного расположения, зависимость от внешних факторов, прогнозируемость формирования и развития

Рассмотрена проблема выделения культовых объектов религиозного происхождения в структуре современных ландшафтов межзонального геоекотона «лесостепь-степь» Правобережной Украины; детализировано понятие «культовый

объект» и «культурный ландшафтный комплекс»), исследованы сакральные объекты и ландшафты межзонального геоэкотона «лесостепь-степь» с выделением сакральных урочищ и местностей.

Проанализированы современные проблемы развития региональных экосетей Украины среди которых выделены непродуманное заимствования теоретических основ формирования экосети в западноевропейских странах, отсутствие в Украине необходимых площадей культурных ландшафтов, недостаточное использование в процессе развития экосети Украины антропогенных ландшафтов и др. Показана необходимость объединения Днестровско-Днепровской части Степного экокоридора с межзональным геоэкотонам, что позволит значительно повысить разнообразие ландшафтных комплексов этой структуры и ее устойчивость к антропогенным нагрузкам.

Ключевые слова: Правобережная Украина, лесостепь, степь, межзональный геоэкотон, культура, антропогенизация, культурный ландшафт, антропогенный ландшафт, каркасные и фоновые ландшафты, структура, реконструкция, рациональное природопользование.

ANNOTATION

Bezlatnia L.O. Cultural landscapes of inter-zonal geocotone "Forest-Steppe – Steppe" of the Right-Bank Ukraine. - Manuscript.

Dissertation for the degree of a candidate of geographical sciences by speciality 11.00.11 - constructive geography and rational use of natural resources. - V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2017.

Theoretical and methodological research principles of the cultural landscapes in the inter-zonal geocotones were complemented and improved in the dissertation. Boundaries and specific characters of natural conditions of the inter-zonal geocotone "Forest-Steppe – Steppe" of the Right-Bank Ukraine, process of its settlement and economic development were analyzed. Cultural landscapes in the structure of frame, background anthropogenic landscapes, as well as focal and humanistic cultural landscapes were studied. Ways for improvement of current and development of future structure of cultural landscapes of the inter-zonal geocotone "Forest-Steppe – Steppe" of the Right-Bank Ukraine and the possibilities of their rational use were developed and substantiated. Structure of regional ecosystem by substantiating the possibilities of joining of the Dniester-Dnipro area of the Steppe eco-corridor of the national ecosystem and the inter-zonal geocotone "Forest-Steppe – Steppe" within the borders of the Right-Bank Ukraine was improved.

Key words: Right-Bank Ukraine, Forest Steppe, Steppe, inter-zonal geocotone, culture, anthropogenization, cultural landscape, anthropogenic landscape, frame and background landscapes, structure, reconstruction, rational use of nature.